

ΕΛΕΝΗ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Η ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΕΚΘΕΣΕΩΝ Δ Ο Κ Ι Μ Ι Α

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ 1988

Η έκρηξη της βίας

Κάθε άνθρωπος έχει ζωτική ορμή που εκδηλώνεται με έργα πολιτισμού ή με την καταστροφή.

Ο ιστορικός Γίββων αναγνωρίζει ότι οι πιο απαράδεκτες εκδηλώσεις του ανθρώπου έχουν κοινές ρίζες με πολύτιμα και ουσιαστικά μέρη της ανθρώπινης προσπάθειας: χωρίς την επιθετική-ενεργητική πλευρά της φύσης του ο άνθρωπος θα ήταν ανίκανος να κατευθύνει την πορεία της ζωής του ή να επιδράσει στο γύρω κόσμο.

Δεν θα γινόταν κυρίαρχος της φύσης.

Η «επιθυμία για δύναμη», η «πάλη για υπερίσχυση», ο «αγώνας ανόδου» του Άντλερ και η «εξερεύνηση» του Μπέρξον αναφέρονται σ' αυτή την πλευρά της φύσης του ανθρώπου.

Όταν ο άνθρωπος κινείται με λογική και ανθρωπιστική διάθεση, τότε η ενεργητικότητά του αποδίδει έργα πολιτισμού.

Όταν ο άνθρωπος κινείται με εγωιστική διάθεση τότε αντιστρατεύεται κάθε έννοια ελευθερίας.

Στις μέρες μας, η μανία του κέρδους που κυριαρχεί, οι «ανάγκες» και η απληστία που δημιουργεί ο ξέφρενος καταναλωτισμός με τη διαφήμιση, ο ηδονισμός και ο ωφελιμισμός που επιδρούν καταλυτικά στο άτομο, ο μοιραίος κλονισμός των ηθικών αξιών, η άδικη κατανομή του πλούτου της παιδείας και της δύναμης πάνω στον πλανήτη, η ανεργία, οι απρόσωπες σχέσεις στα αστικά κέντρα, η ανασφάλεια, το άγχος, η αποκοπή από την παράδοση, η αυταρχική διοίκηση, η πολυπλοκότητα των θεσμών και η καταπάτησή τους είναι αίτια της έκρηξης της βίας, του παραλογισμού και της εκδίκησης.

Η κοινωνία με τους νόμους αμύνεται στην επιθετικότητα, επιτρέποντας τους ανταγωνισμούς αλλά εμποδίζοντας την εξουδετέρωση.

Εκτός όμως από τους νόμους που καθιστούν τα άτομα κοινωνικά και πολιτικά υπεύθυνα υπάρχει και ο ηθικός νόμος. Ο νόμος της συνείδησης ορίζει το καλό και το κακό, όπως αξιολογήθηκε το πρώτο και απορρίφθηκε το δεύτερο μέσα από την ανθρώπινη εμπειρία αιώνες τώρα σ' όλα τα επίπεδα της ζωής. Η συνεχής ανάπτυξη των πόλεων η χαλάρωση των δεσμών και η υποταγή σε τυπικές μεθόδους κοινωνικού ελέγχου (αποτελέσματα της αστυφιλίας), κάνουν τον άνθρωπο απρόσωπο άτομο που δρα μηχανικά, σπασμωδικά. Ζώντας σ' ένα χώρο χωρίς σύνορα και αλλάζοντας ρόλους για να ανταποκριθεί στις προόδους και στις αλλαγές του αλματώδως εξελισσόμενου τεχνολογικού πολιτισμού, ολοένα και χάνει την ανθρώπινή του υπόσταση, αλλοτριώνει το συναίσθημα και τη βούληση, κυνηγάει την επιτυχία με κάθε μέσο παραβιάζοντας νόμους γραπτούς και άγραφους.

Μονομερής και απομακρυσμένος από τη φύση μηχανεύεται τρόπους υλικής, τεχνητής ευημερίας και ευτυχίας.

Η βία, άλλοτε σαν αναπλήρωση στερήσεων — που είναι πολλές παρ' όλο που ο πολιτισμός μας έχει πλουραλιστικό χαρακτήρα — (στέρξηση πραγματικής αγάπης και στοργής, έλλειψη κατανόησης, οικονομική ένδεια), άλλοτε σαν αποκορύφωση της προσβολής της φύσης και του Αγαθού, άλλοτε σαν εκδίκηση, αποδεικνύει με τη συχνότητά της πόσο εχθρικό είναι για τον άνθρωπο το κοινωνικό περιβάλλον του βιομηχανικού πολιτισμού. Στρατευμένος στην ανάγκη να γίνει «ο τέλειος τεχνικός και ο τέλειος καταναλωτής» γίνεται ανελεύθερος: μηδενίζεται η λειτουργία της συνείδησής του (Ε. Μουτσόπουλος).

Μέσα στα πλαίσια της μη ελεύθερης ζωής αντιδρά καταπιεστικά και καταπιεσμένα: οξύθυμος, ανεξέλεγκτος, αδίστακτος, ανελέητος, άτεγκτος, δύστροπος, καταθλιπτικός.

Σε ορισμένες περιπτώσεις λόγω της διαστροφής της προσωπικότητάς του το άτομο αδικαιολόγητα ασελγεί σε βάρος συνανθρώπων του.

Επαγωγικά: «Εάν η κοινωνία βρίσκεται σε κίνδυνο αυτό δεν οφείλεται στην ανθρώπινη επιθετικότητα αλλά στην απώθηση της προσωπικής επιθετικότητας μέσα στα άτομα».

Η άποψη αυτή του σύγχρονου κοινωνιολόγου Βίννικοτ

συμφωνεί με τη θέση του Αριστοτέλη πως, αν ο άνθρωπος σκέφτεται και δρα με τη θέλησή του και όχι πειθαναγκαστικά, κατά πρώτο λόγο ελέγχει τον εαυτό του· κατά δεύτερο λόγο ξεκαθαρίζει τα κίνητρα των πράξεών του· μόνο με την παιδεία ο άνθρωπος γίνεται αυτεξούσιος, δηλαδή δεν κυριαρχείται από πάθη, δημιουργεί κίνητρα ανθρωπιστικά. Η βία είναι εκδήλωση πόνου, είναι σύμπτωμα της βαρβαρότητας του τεχνοκρατισμού που δεν μπορεί να τον υποφέρει ο σύγχρονος άνθρωπος.

Αριστοτέλης: «Και θα φαινόταν ότι ενεργεί κανείς από βία και παρά τη θέλησή του μάλλον για να μην πονέσει περισσότερο παρά για να μη πονέσει λιγότερο· και γενικά ότι ενεργεί βίαια κανείς μάλλον για να μην πληγωθεί παρά για να χαρεί. Γιατί αυτό γενικά που εξαρτάται από τον ίδιο να γίνει είναι αυτό που η φύση του είναι ικανή να υποφέρει· αυτό όμως που δεν είναι ικανή να το υποφέρει και ούτε το επιθυμεί ή το σκέφτεται δεν εξαρτάται από τον ίδιο».

A. Περιθωριοποίηση των νέων

(Οδυσσέας Ελύτης: «Παιδιά κι αγγόνια της απάρνησης είναι όλα τους μπάσταρδα»).

Ο νέος άνθρωπος δέχεται την επίδραση της οικογένειας, και του σχολείου στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και διαμορφώνεται βάσει ηθικών θρησκευτικών και παιδαγωγικών αρχών.

Περιθωριοποίηση είναι μια τακτική «αναχωρητισμού» από τις συμβάσεις της κοινωνίας, είναι πράξεις που έρχονται σε αντίθεση με τις ηθικές, θρησκευτικές, παιδαγωγικές αρχές.

Η περιθωριοποίηση εκδηλώνεται σαν αμφισβήτηση των αξιών μέσω του διανοουμενισμού με έντυπο υλικό, εκδηλώνεται επίσης σαν δυναμική σύγκρουση, με τον αναρχισμό· μπορεί να εκφράζει μια ψυχοπαθητική κοινωνικοποίηση με τρόπους φυγής, όπως με τα ναρκωτικά και τα κοινόβια.

Ο νέος που έχει αποκτήσει το βίωμα της στέρησης της αγάπης μέσα στην οικογένεια, σαν έφηβος εντάσσεται σε ομάδες (σχολείο, φιλικές συντροφίες, σύλλογοι) αδιάφορα, παθητικά χωρίς διάθεση για αμοιβαίο εμπλουτισμό πείρας.

Η προσωπικότητά του είναι εγωκεντρική και εσωστρεφής.

Η έλλειψη διαλόγου είναι αποτέλεσμα της έλλειψης ευκαιριών για να βρει μεστά πρότυπα στη ζωή του.

Οι προκλήσεις της καθημερινής ζωής, της ζωής που δίνει πολλά μέσα στους ανθρώπους όχι όμως και στόχους, η ανεργία και ο σκληρός ανταγωνισμός σ' όλα τα επίπεδα της ζωής παρασύρουν το νέο σε μια δοκιμασία —αντιπαράθεση σ' αυτά. Αντιπαράθετοι τη κρυφή επιθυμία να βρει την ταυτότητά του και να προβάλλει δυνάμεις και ικανότητες προκειμένου να καταξιωθεί. Η αντιπαράθεση αυτή αποτελεί τραγική αντινομία για ένα νέο που ξεκινά τη ζωή του χωρίς αυτογνωσία, ηθική ελευθερία και με δοκιμασμένες και αρνητικές για τη διάθεσή του οικογενειακές σχέσεις.

Για να δείξει ο νέος φιλοπονία, υπομονή και αγωνιστικότητα προϋποτίθεται η διαμόρφωση ιδανικών με τη βοήθεια της οικογένειας και του σχολείου.

Για να μην αντιδράσει ο νέος επιθετικά, εφ' όσον νιώθει το αίσθημα της στέρησης του μέτρου στη ζωή, εφόσον βασανίζεται από τις αντιφάσεις της, τις υπερβολές της και τις δυσκολίες της, πρέπει έγκαιρα να βάλει στόχους και να αφοσιωθεί στην πραγματοποίησή τους· έτσι θα ξεκινήσει με πίστη και ενθουσιασμό τον αγώνα του, αλλά και με γνώση, ώστε να αντιμετωπίσει δυσκολίες και στερήσεις, να παλαίψει με το κακό και το άδικο στη ρίζα του και να μην αρνηθεί αυτόν τον αγώνα ορθώνοντας σύμβολα ή κάνοντας αγώνα αντι-κοινωνικό που προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και ελευθερία.

Η αποκοπή από τις ρίζες της ζωής, την Παράδοση και τα προβλήματα σχέσεων μεταξύ των μελών των οικογενειών των βιομηχανικών χωρών συντελούν στο τραγικό διχασμό της ψυχής και στη νέκρωση του πιο σπουδαίου μέρους της: η συνείδηση του ανθρώπου δεν φέρεται προς τη βίωση αξιών, οι ορίζοντες του πνεύματός του είναι τραγικά περιορισμένοι και σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να ανοίγεται το μέλλον ελπιδοφόρο, αλλά δεν έχει τα αξιολογικά κριτήρια για να αναπτύξει τέτοια δράση που θα τον οδηγήσει στην επιτυχία και στην ευτυχία.

Υπάρχει φόβος λόγω της ηλικίας ο νέος να προβαίνει σε ακρότητες που κάθε άλλο εξυπηρετούν την αλλαγή της ζωής.

Επομένως πρωταρχικά ο άνθρωπος πρέπει να υποτάξει τα πάθη του σε μια λογική που θα προαγάγει τόσο την ατομική όσο και την κοινωνική ζωή.

«Ἔτι δέ τοις πάθεσιν ἀκολουθητικός ὢν ματαίως ἀκούσεται καί ἀναφελῶς, ἐπειδή τό τέλος ἐστίν οὐ γνῶσις ἀλλά πράξις. Διαφέρει δ' οὐδέν νέος την ηλικίαν ἢ τό ἦθος νεαρός· οὐ γάρ παρά τόν χρόνον ἡ ἔλλειψις, ἀλλά διά τό κατά πάθος ζῆν καί διώκειν ἕκαστα». Αριστοτέλης

(«Επίσης επειδή ο νέος ακολουθεί τα πάθη του θα παρακολουθήσει σπουδές μάταια και χωρίς ωφέλεια, γιατί σκοπός δεν είναι η γνώση αλλά η πράξη. Δεν υπάρχει δε καμμιά διαφορά αν είναι νέος σχετικά με την ηλικία ή σχετικά με το χαρακτήρα νεαρός· γιατί αίτια για την έλλειψη πολιτικής και κοινωνι-

κής γενικά συνείδησης δεν είναι ο χρόνος, αλλά το ότι ζει και επιδιώκει κάθε πράγμα σύμφωνα με το πάθος του»).

«Ρητέον οὖν καί περί τούτων, ἵνα μᾶλλον κατίδωμεν ὅτι ἐν πᾶσιν ἡ μεσότης ἐπαινετόν, τά δ' ἄκρα οὔτ' ὀρθά οὔτ' ἐπαινετά ἀλλά ψεκτά». «Περί μὲν οὖν τό ἀληθές ὁ μὲν μέσος ἀληθής τις καί ἡ μεσότης ἀλήθεια λεγέσθω, ἡ δὲ προσποίησης ἡ μὲν ἐπὶ τό μείζον ἀλαζονεία καί ὁ ἔχων αὐτήν ἀλαζών, ἡ δὲ ἐπὶ τό ἔλαττον εἰρωνεία καί εἴρων».

(«Πρέπει λοιπόν να μιλήσουμε και σχετικά μ' αυτά για να κατανοήσουμε καλύτερα ότι σ' όλα τα πράγματα η μεσότητα είναι επαινετή, όμως οι ακρότητες δεν είναι ούτε ορθές ούτε επαινετές αλλά αξιοκατηγόρητοι»).

«Σχετικά λοιπόν με την αλήθεια ο άνθρωπος που διακρίνεται για την μετριοπάθεια ας ονομαστεί ειλικρινής και η μεσότητα ας ονομαστεί φιλαλήθεια.

Η διαστροφή της, αυτή μεν που τείνει στην υπερβολή ας ονομαστεί αλαζονεία και αυτός που την έχει αλαζόνας, αυτή δε που τείνει στην έλλειψη ας ονομαστεί ειρωνεία και αυτός που την έχει είρωνας»).

Ο νέος πρέπει να ποθεί την αλήθεια και μόνο η μετριοπάθεια και ο διάλογος μ' όλες τις θέσεις θα τον φέρει κοντά της.

Β. Αίτια της χρήσης των ναρκωτικών

Βασίλια φίλια «Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις».

«Ο γρήγορος κορεσμός και η αναζήτηση νέων, συνεχώς εναλλασσόμενων «εμπειριών», αποτελεί το υπόβαθρο της κατασκευασμένης, με τη βοήθεια των σύγχρονων μέσων μαζικής ενημέρωσης, καταναλωτικής προσωπικότητας.

Απ' εκεί και πέρα λειτουργούν μια σειρά συγκλίνοντες υποβοηθητικοί και επιβοηθητικοί παράγοντες.

Ο ένας είναι η κρίση των αξιών («κατολίσθηση», έγραφε ο Μαξ Σέλερ ήδη στις αρχές του αιώνα), που οφείλεται στο ότι ζούμε σε μια εποχή παρακμής του κοινωνικού συστήματος και μετάβασης, με αποτέλεσμα η ανασφάλεια, η αβεβαιότητα και η ανομία (Ντυρκέμ) στο συλλογικό και ατομικό επίπεδο να έχουν ενταθεί στο έπαρκό και να δημιουργούν, πριν απ' όλα στον

ιδεολογικά και πολιτικά απροσανατόλιστο άνθρωπο, μια αίσθηση πλήρους αδιεξόδου.

Ο δεύτερος είναι ο αλλοτριωτικός χαρακτήρας των ανθρωπινων σχέσεων στην εποχή μας, η μείωση της προσωπικής επικοινωνίας, η αποπροσωποποίηση, η εξατομίκευση, η αντικειμενικοποίηση της ζωής στη σύγχρονη πόλη, που οφείλονται στον άξενο και απάνθρωπο χαρακτήρα τους (Μίτσερλιχ), που βάζουν σε βαθιά δοκιμασία την ψυχική ισορροπία του μέσου ανθρώπου, καθώς το επικοινωνιακό αδιέξοδο επιτείνεται.

Ο τρίτος είναι ο ολοένα εντεινόμενος μονομερής εξορθολογισμός και η διοργάνωση της ζωής, που λαθεμένα υποστηρίζεται ότι είναι αποτέλεσμα της τεχνολογικο-επιστημονικής επανάστασης, ενώ στην πραγματικότητα οφείλεται στη βάρβαρη χρησιμοποίησή της με κριτήριο το ιδιωτικό κέρδος, όχι το συλλογικό όφελος.

Ήδη ο Φρόυντ είχε ασχοληθεί με την πλευρά αυτή του ζητήματος, μιλώντας για «δυσφορία στον πολιτισμό», χωρίς όμως να εντοπίζει τα αίτια, σε τρόπο ώστε να διαφαίνεται στις διαπιστώσεις του μια υπολανθάνουσα νοσταλγική τάση επιστροφής σε κάποιο ειδυλλιακό παρελθόν.

Ο τέταρτος παράγοντας είναι ο βαθιά ανταγωνιστικός και επιθετικός χαρακτήρας της σύγχρονης ζωής, που δεν αναπτύσσει αισθήματα συμπάθειας στους ανθρώπους, σε συνδυασμό με τα δεδομένα πρότυπα «επιτυχίας», που δεν αφήνουν περιθώρια δημιουργίας εσωτερικών σταθερών για την ανάπτυξη της προσωπικότητας, αλλά εξαντλούν την ανθρώπινη δραστηριότητα σ' ένα αδιάκοπο αγώνα επιβίωσης, επικράτησης και προβολής.

Ο πέμπτος παράγοντας αφορά τη νεολαία, στον ώριμο καπιταλισμό, όπου άλλωστε παρατηρείται και η μεγαλύτερη διάδοση του ναρκωτικού τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα μάλιστα στα μεσαία στρώματα. Συνολικά ο παράγοντας αυτός μπορεί να περιγραφεί ως άνοδος του συντελεστή ανευθυνότητας, που όμως αναλύεται σε πολλά επιμέρους στοιχεία».

Α. ΗΘΙΚΗ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ

1. Αμφισβήτηση της ηθικής
2. Αμφισβήτηση με ηθικά κριτήρια

Η ηθική είναι η δράση που αναπτύσσει το άτομο και η χρήση που κάνει διαφόρων μέσων με απώτερο σκοπό την ευτυχία.

Το ήθος του ανθρώπου από το οποίο προέρχονται οι ηθικές πράξεις καλλιεργείται, γίνεται ενάρετο από τις συνήθειες, μέσω του εθισμού.

Οι ηθικές αρετές είναι το άλογο μέρος της ψυχής που όμως συμμετέχει και στο λόγο.

Δεδομένου ότι το αγαθό υπάρχει «κατ' αλήθειαν» και φαινομενικά, ο λόγος είναι αυτός που κάνει, ώστε ο άνθρωπος να επιλέξει και να ενεργήσει σωστά: η φρόνηση (ο λόγος) συντελεί, ώστε τα ήθη που υπάρχουν έμφυτα στον άνθρωπο (το δίκαιο, η ανδρεία) να γίνουν ηθικές αρετές και οι ηθικές αρετές με τη σειρά τους να επηρεάσουν την επιλογή των μέσων.

Σε περίπτωση που κλονιστεί αυτή η σχέση φρόνησης - ηθικών αρετών - προαίρεσης (ελεύθερη επιλογή) εμφανίζεται η αμφισβήτηση της ηθικής του προσώπου.

Η απειρία, η άγνοια, η ασυνειδησία, η «ύβρις», ο φόβος, η αδιαφορία είναι τα αίτια της αμφισβητούμενης πράξης, υπό την έννοια ότι επηρεάζουν αρνητικά την επιδεξιότητα του ανθρώπου στο να χρησιμοποιήσει μέσα κατάλληλα και να ευτυχήσει.

Οι αντιφάσεις της ζωής, η κρίση των ηθικών αξιών, της πολιτικής και των ιδεολογιών είναι επίσης αίτια της αμφισβήτησης: αμφισβητείται η ηθική μιας εποχής ή ενός ανθρώπου αλλά μέσα από την αμφισβήτηση προβάλλει μια νέα ηθική που είναι τα ηθικά κριτήρια της αμφισβήτησης.

Η αμφισβήτηση απαιτεί ηθικό σθένος που ενισχύεται με τον «έρωτα» της παιδευτικής σχέσης, όπως μας τον δίδαξε ο Σωκράτης, ένας από τους μεγαλύτερους αμφισβητίες.

Στο μυθιστόρημα «Η αντίστροφη μέτρηση» του Παντελή Πρεβελάκη διαβάζουμε το «πιστεύω» του αμφισβητή: «... μπορώ ότι θέλω. Και θέλω ότι μου φαίνεται σωστό».

Ο ασκητής, ο ποιητής, ο αιρετικός είναι περιπτώσεις αμφισβητιών.

Η αγωνία του ανθρώπου για την αλήθεια τον απομακρύνει από τη σχετικότητα των πραγμάτων που τον περιτριγυρίζουν, δημιουργεί μια **θέληση** που αιωρείται πάνω από τα πράγματα. Αυτή η θέληση είναι η αξίωση του ανθρώπου να ελευθερωθεί από την πλάνη και να οδηγηθεί στον καθαρό λόγο, στην καθαρή γνώση.

Έτσι ηθικά αναγεννημένος διαπιστώνει πως τα εγκόσμια δείχνουν τερατόμορφα: πως οι σοφοί και οι δίκαιοι έχουν παραγκωνιστεί και το λόγο τον έχουν οι εξουσιαστές. Αυτοί επιβάλλουν ένα «κράτος σκοπών» που έρχεται σε αντίθεση με το «κράτος σκοπών» του Ανθρωπισμού.

Τα ηθικά κριτήρια της αμφισβήτησης της κοινωνικής πρακτικής απορρέουν από τις αντιλήψεις των Διαφωτιστών για τους φυσικούς νόμους και τα φυσικά δικαιώματα, από την πίστη πως ο Άνθρωπος είναι αυταξία και αυτοσκοπός και από την αυτονομία της ανθρώπινης συνείδησης που έρχεται σε σύγκρουση με κάθε μορφής καταδυνάστευση.

Ο άνθρωπος με την εμπειρία αξιολογεί και αμφιβάλλει για κάτι που γίνεται: όμως προκειμένου να αντιπροσφέρει θετικά σ' αυτό που αρνείται δεν αρκεί η εμπειρία αλλά απαιτείται ο ηθικός νόμος που σύμφωνα με τη λογική θέλουμε να ισχύσει για να γίνουμε **άξιοι** της ευτυχίας.

Ο ηθικός νόμος βρίσκεται σε ανταγωνιστική σχέση με τα υποκειμενικά ηθικά κριτήρια και μόνο η ποιότητα του χαρακτήρα κάθε ανθρώπου εξασφαλίζει διαύγεια πνευματική, έλλειψη εγωισμού και δυνατή κριτική για να προτείνει τελικά πρακτικές που ωφελούν όχι μόνο το άτομο αλλά το σύνολο.

Ο Γιάννης Τζαβάρας σχολιάζοντας το έργο του Καντ «Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών» σημειώνει πως εκτός από τον ηθικό νόμο και την επιδεξιότητα του ανθρώπου στην επιλογή των μέσων για την κατάκτηση της ευτυχίας, υπάρχει και τρίτος παράγοντας ηθικής αξιολόγησης ή συμπεριφοράς ή επίγνωσης των καθηκόντων: **η σύνεση**.

Η σύνεση είναι κοσμική και προσωπική.

Η πρώτη αφορά τις σχέσεις του ανθρώπου με τους άλλους και είναι η ικανότητα του προσώπου να επηρεάζει τους άλλους, έτσι ώστε να τους χρησιμοποιεί για τους σκοπούς του· η δεύτερη είναι η ικανότητα του προσώπου να ωφελείται διαρκώς. Εάν υπάρχει η πρώτη μόνο τότε ο άνθρωπος θεωρείται επιτήδειος όχι όμως και φρόνιμος.

Κάθε άνθρωπος αντιλαμβάνεται την ευτυχία ανάλογα με τα προσωπικά βιώματα· η γνώση όμως κανόνων της λογικής συνεπώς και της ηθικής και η συνέπεια του ατόμου στα καθήκοντα που απορρέουν απ' αυτούς καθιστούν αναμφισβήτητα τις πράξεις του έγκυρες, αποδεκτές από το ευρύτερο σύνολο εφ' όσον συμβάλλουν στην ευτυχία όλων.

Σε περίπτωση που το άτομο ενεργεί με κίνητρο μόνο το χρήμα τότε η θέλησή του αντιφάσκει με την έννοια του καθήκοντος· δεν έχει το ηθικό αίσθημα, λείπει η αξιοπρέπεια, ο παράγοντας Άνθρωπος στην κοινωνική του διάσταση αμελείται και οι σκοποί της κοινωνίας δεν πραγματοποιούνται.

Επαγωγικά: Η αμφισβήτηση θεωριών και πρακτικών εξαρτάται από την πρόθεση της συνείδησης που βιώνει τις αρχές που προβάλλουν.

Έτσι καταδικάζουμε την πρόθεση των ανθρώπων που ενεργούν για το ατομικό συμφέρον τους και ζητούμε ανθρωπιστική πρόθεση που καλλιεργείται με την παιδεία.

Ι. «Φυσικόν δίκαιον ἐστί τό πανταχοῦ τήν αὐτήν ἔχον δύναμιν, νομικόν δέ ὁ ἐξ' ἀρχῆς μέν οὐδέν διαφέρει, ὅταν δέ θῶνται διαφέρει».

Ηθ. Νικ. 1134 b 25

Τις διαφορές και τις αμφισβητήσεις προκαλεί η φύση της κοινωνίας: ασταθείς και διαφοροποιούμενες συνεχώς σχέσεις (αμφισβήτηση νομικού δικαίου). Ό,τι απορρέει από τη φύση είναι σταθερό, γιατί δεν προδίδει τον άνθρωπο (φυσικό δίκαιο).

«Μακριά μέσα στ' απώτατα βάθη του Αμνού ο πόλεμος συνεχίζεται»

«Αν δεν στηρίξεις το ένα σου πόδι έξω απ' τη Γη ποτέ σου δεν θα μπορέσεις να σταθείς επάνω της».

«Κάνε άλμα πιο γρήγορο από τη φθορά».

Οδυσσέας Ελύτης

Β. Οι θεσμοί είναι για ένα λαό η έκφραση της διαλεκτικής του λειτουργίας μέσα στο χρόνο.

Η αποδοχή ή η αμφισβήτηση ενός θεσμού είναι συνισταμένη παραγόντων που ωθούν την ιστορική του πορεία.

Η αμφισβήτησή τους θεωρητικά και πρακτικά οδηγεί ή σε ωριμότερη σύνθεση των κοινωνικών απόψεων ή σε διάσπαση των κοινωνικών δυνάμεων.

Το δεύτερο συμβαίνει, όταν οι κοινωνικές λειτουργίες που υπαγορεύονται από τους θεσμούς δεν συμφωνούν με τους ατομικούς και κοινωνικούς στόχους.

Μέσα στο «ιστορικό γίγνεσθαι» ο άνθρωπος συμμετέχει σε εξελικτικές διαδικασίες άλλοτε συμπαρατασσόμενος με θεσμούς και ιδεολογίες και άλλοτε αντιτιθέμενος. Η συμμετοχή του αυτή γενικά είναι μια θέση που παίρνει στη ζωή, αφού δεχτεί και εκτιμήσει ποικίλους επηρεασμούς.

Ο Talcott Parsons εννοεί το θεσμό σαν άθροισμα αλληλεξαρτημένων προτύπων ρόλων· έτσι οι θεσμοί είναι η εικόνα της κίνησης της δόμησης, της αποδόμησης και της επαναδόμησης των σχέσεων των ανθρώπων μέσα στο χρόνο, όπως αυτές προκύπτουν από τη βούληση του δημιουργού ανθρώπου, από την ίδια την ανθρώπινη ελευθερία.

Όταν οι θεσμοί εκφράζουν την ιδεολογική ταυτότητα της κοινωνίας και ανταποκρίνονται στο αίσθημα προόδου, όταν λειτουργούν αρμονικά μεταξύ τους, όταν καταξιώνεται η δράση των ατόμων με την κατεύθυνση των θεσμών-νόμων, όταν υπάρχει σιγουριά σχετικά με τις πολιτικές πρακτικές που απορρέουν, από τους θεσμούς, τότε συντρέχουν λόγοι **αποδοχής** των θεσμών.

Προϋπόθεση δημιουργίας θεσμών είναι οι **κοινωνικές σημασίες**: ο τρόπος που παράγει η κοινωνία (οικονομική σημασία), τα σύμβολα που έχει ο λαός (παράδοση), η επιστημονική πρόοδος (αντίληψη περί εξέλιξης), η επιρροή (η σημασία των θεσμών που ισχύουν σε άλλους λαούς), οι κλιματολογικές συνθήκες, η θρησκεία και η παιδεία.

Τα αξιολογικά κριτήρια του συνόλου των ανθρώπων (πρβλ. «καθολικές φωνές» του J.J. Rousseau), η ιεράρχηση των αναγκών της κοινωνίας και η αποτίμηση των ιστορικών γεγονότων σημασιοδοτούν την κοινωνική ζωή.

Η σημασιοδότηση της κοινωνικής ζωής αλλάζει ανάλογα με τις αντιλήψεις κάθε εποχής για τους ρόλους των ανθρώπων στη σχέση τους με τη φύση και τους συνανθρώπους τους.

Οι θεσμοί αμφισβητούνται ή απορρίπτονται, όταν δεν ανταποκρίνονται στο πνεύμα κοινωνικής αλλαγής, όταν οι ατομικοί στόχοι και ρόλοι δεν προάγονται σε κοινωνικούς με τη βοήθεια των θεσμών και όταν δεν πετυχαίνεται με τους θεσμούς η κοινωνική σύνθεση των διάφορων αντιθέτων απόψεων.

Οι θεσμοί λειτουργούν όχι μόνο σαν μέσο επιβολής της κυρίαρχης ιδεολογίας αλλά και σαν τρόπος αρμονικής συνύπαρξης των ατόμων, δημιουργικής συνεργασίας με τα κέντρα εξουσίας, προστασίας των δικαιωμάτων των αρχομένων και οργάνωσης της κοινωνικής ζωής.

Έτσι οι θεσμοί στην εφαρμογή τους πραγματώνουν το αντικειμενικό δίκαιο, αποδεικνύουν την ύπαρξη αντικειμενικής ηθικής, γενικής θέλησης και διαμορφωμένης συλλογικής συνείδησης.

Στις δημοκρατικές κοινωνίες οι θεσμοί ευνοούν το διάλογο, τη σωστή πληροφόρηση και την ύπαρξη ίσων ευκαιριών στα άτομα.

Σε περίπτωση που ο θεσμός εκφράζει αυθεντικό λόγο χωρίς να αφήνει περιθώρια αποδέσμευσης των ατόμων από τις επιταγές του και αναθεωρήσεις του τότε προκαλούνται αντιδράσεις, συγκρούσεις και κρίσεις.

Υπάρχουν θεσμοί ισχυρότεροι από άλλους: ο θεσμός του κράτους, της οικογένειας.

Αυτοί οι θεσμοί επηρεάζουν αρνητικά ή θετικά άλλους: έτσι το κράτος ελέγχει τη λειτουργία του θεσμού της εκπαίδευσης.

Μοιραία η αμφισβήτηση της λειτουργίας του θεσμού της εκπαίδευσης οδηγεί στην αμφισβήτηση της κρατικής εξουσίας.

Οι κοινωνικές δυνάμεις (ηγέτες, πολιτισμός, ιδεολογία, επιστήμη, εργασία) είναι ήρεμες ή ταρασσονται από τον ίδιο παράγοντα: τους θεσμούς.

Η ηρεμία και η ταραχή της κοινωνικής ζωής εναλλάσσονται και έχουν κοινό παρονομαστή: την αέναη κίνηση του συστήματος της κοινωνίας προς την αλλαγή του: αυτό το πλαισιώνουν οι θεσμοί που ορίζουν τη χωροχρονική διάσταση της κίνησης.

το ρυθμό της και ποικίλες άλλες δυναμικές που προκαλεί.
Η κίνηση είναι η ίδια η ζωή.

Επαγωγικά: 1. Στον Αριστοτέλη (Πολιτικά I 2 1253 α) διακρίνουμε τη «Φιλία», την «Πολιτεία» και το «Νόμο», σαν κατηγορίες θεσμών (π.χ. από τη «Φιλία» απορρέουν ο θεσμός του γάμου, της οικογένειας, της κοινωνίας γενικά).

2. Η μεταβολή των θεσμών κατά τον Αριστοτέλη απαιτεί μεγάλη **σύνεση** (Πολιτικά 1269 α, 12-14).

Κάθε μεταβολή που θα όδευε προς την **Αρετή** των πολιτών, προς το κοινό συμφέρον, θα ήταν ευκαία.

Η συνεχής αμφισβήτηση και αλλαγή των θεσμών έχει σαν αποτέλεσμα να υπεισέλθει στην πόλη, χωρίς να γίνει αντιληπτή η παρανομία (Πολιτικά 1370 b 30).

3. Η Πολιτική ωριμότητα και σταθερότητα είναι προϋποθέσεις ύπαρξης **νόμων με κύρος**, είναι έκφραση της σύνεσης για βελτιώσεις - μεταρρυθμίσεις των θεσμών και όχι για βίαιες επαναστάσεις. (Πολιτικά 1288 b-1289 α).

«Αν ξέρουμε τα αίτια της φθοράς των πολιτειών, θα ξέρουμε και τα μέσα σωτηρίας τους» (Πολιτικά 1307 b 26-30). Έτσι η σωτηρία της κοινωνίας εξαρτάται από θεσμούς που υπηρετούν τα συμφέροντα των πολλών.

«Μια νομοθεσία εντελώς άχρηση για τις Εξουσίες
θάτανε αληθινή σωτηρία»
Οδυσσέας Ελύτης «Μαρία Νεφέλη»

Γ. «Η αναγκαιότητα της αλλαγής»

Κρισναμούρτι

«Ερώτηση: Τί σημαίνει να είσαι ενάρετος; Τί κάνει κάποιον να ενεργεί σωστά; Ποιό είναι το θεμέλιο της ηθικής; Πώς να γνωρίσω την αρετή χωρίς ν' αγωνιστώ γι' αυτή; Είναι ένας σκοπός αυτή καθαυτή;

Κρισναμούρτι: Είναι δυνατό ν' απορρίψουμε την ηθική της κοινωνίας, που στην πραγματικότητα είναι τελείως ανήθικη; Η ηθική της έχει γίνει σεβαστή, επειδή εγκρίνεται από θρησκευτικούς κανόνες. Και η ηθική της αντεπαναστάσεως γίνεται κι αυτή γρήγορα, τόσο ανήθικη και αξιοσέβαστη, όσο κι εκείνη της καλοβουλευμένης κοινωνίας. Αυτή η ηθική είναι που σε οδηγεί στον πόλεμο, φόνο, που σε κάνει επιθετικό, που σε κάνει να κυνηγάς τη δύναμη, να δίνεις στο μίσος τη θέση του· είναι όλη η σκληρότητα και η αδικία της κατεστημένης εξουσίας. Αυτό δεν είναι ηθικό. Αλλά μπορεί κανείς πραγματικά να πει πώς δεν είναι ηθικό; Γιατί είμαστε μέρος αυτής της κοινωνίας, είτε το συνειδητοποιούμε είτε όχι. Η κοινωνική ηθική είναι η δικιά μας ηθική και μπορούμε εύκολα να την παραμερίσουμε; Η ευκολία με την οποία την παραμερίζουμε φανερώνει τη δικιά μας ηθική — όχι η προσπάθεια που κάνουμε για να την παραμερίσουμε, αλλά η τέλεια ευκολία με την οποία την παραμερίζουμε. Αν η συμπεριφορά μας κατευθύνεται από το περιβάλλον που ζούμε, ελεγχόμενη και διαμορφωμένη απ' αυτό, τότε είναι μηχανική και έντονα εξαρτημένη. Και αν η συμπεριφορά μας είναι το αποτέλεσμα της εξαρτημένης αντιδράσεώς μας, είναι ηθική; Αν η δράση σας βασίζεται στο φόβο και στην ανταμοιβή είναι τίμια; Αν συμπεριφέρεστε σωστά σύμφωνα με κάποια ιδεολογική έννοια ή αρχή, είναι δυνατό αυτή η δράση να θεωρηθεί ενάρετη; Πρέπει λοιπόν ν' αρχίσουμε να βρίσκουμε πόσο πολύ παραμερίσαμε την ηθική της αυθεντίας, της μιμήσεως, του κομφορμισμού και της υπακοής. Ο φόβος δεν είναι η βάση της ηθικής μας; Εκτός αν απαντάμε σ' αυτές τις ερωτήσεις στην ουσία για λογαριασμό μας, δεν είναι δυνατό, να μάθουμε τί σημαίνει να είναι αληθινά ενάρετος. Όπως είπαμε, τη μεγαλύτερη σημασία έχει η ευκολία με την οποία γλιτώνετε απ' αυτή την υποκρισία. Αν απλώς και

μόνο την παραβλέψετε, αυτό δε δείχνει πώς είστε ηθικός: μπορεί να είστε απλώς και μόνο ψυχοπαθής. Αν ζείτε μια ζωή ρουτίνας και αυταρέσκειας ούτε αυτό είναι ηθική. Η ηθική του αγίου που προσαρμόζεται και ακολουθεί την κατεστημένη παράδοση της αγιότητας, αυτονόητα δεν είναι ηθική. Μπορεί λοιπόν να δει κανείς πώς οποιαδήποτε συμφωνία μ' ένα πρότυπο, έστω κι αν έχει εγκριθεί απ' την παράδοση, δε σημαίνει σωστή συμπεριφορά. Μόνο από την ελευθερία μπορεί να προέλθει η αρετή.

Μπορεί κανείς να ελευθερώσει τον εαυτό του με μεγάλη επιδεξιότητα, από αυτό το δίκτυο αυτού που θεωρείται ηθικό; Η επιδεξιότητα στη δράση έρχεται με την ελευθερία, όμοια καθώς και η αρετή.

Ερώτηση: Μπορώ να ελευθερωθώ από την κοινωνική ηθική χωρίς φόβο, με τη νοημοσύνη που είναι επιδεξιότητα; Τρομάζω με την ιδέα να θεωρηθώ από την κοινωνία ανήθικος. Ο νέος μπορεί να το κάνει, εγώ όμως είναι μεσήλικας και έχω οικογένεια και μέσα στο ίδιο μου το αίμα υπάρχει η ευπρέπεια, το στοιχείο του αστού. Βρίσκεται εκεί, και φοβάμαι.

Κρισναμούρτι: Ή δέχεστε την κοινωνική ηθική ή την απορρίπτετε. Δεν μπορείτε να τάχετε και τα δυό. Δεν μπορείτε να πατάτε με το ένα πόδι στην κόλαση και με το άλλο στον παράδεισο.

Ερώτηση: Τί να κάνω λοιπόν; Καταλαβαίνω τώρα τί είναι ηθική κι όμως είμαι ανήθικος κάθε στιγμή. Όσο μεγαλώνω, τόσο περισσότερο υποκριτής γίνομαι. Περιφρονώ την κοινωνική ηθική κι όμως θέλω τα ευεργετήματά της, τις ανέσεις της, την ασφάλειά της, ψυχολογική και υλική, την κομψότητα των καλών τρόπων και της καλής ανατροφής. Να η πραγματική μου θλιβερή κατάσταση. Τί να κάνω;

Κρισναμούρτι: Δεν μπορείτε να κάνετε τίποτα παρά να συνεχίστε όπως είστε. Είναι προτιμότερο να σταματήσετε την προσπάθεια να γίνετε ηθικός, να σταματήσετε την προσπάθεια να ενδιαφέρεστε για την αρετή.

Ερώτηση: Δεν μπορώ, όμως, θέλω το άλλο! Βλέπω την

ομορφιά και τη ζωντάνια του, την καθαρότητά του. Αυτά που πάνω τους κρατιέμαι είναι βρώμικα και άσχημα, αλλά δεν μπορώ να τ' αφήσω.

Κρισμαμούρτι: Τότε δεν υπάρχει διέξοδος. Δεν μπορείτε να έχετε αρετή και ευπρέπεια. Η αρετή είναι ελευθερία. Η ελευθερία δεν είναι μια ιδέα, μια έννοια. Όταν υπάρχει ελευθερία υπάρχει προσοχή, και μόνο μ' αυτή την προσοχή, μπορεί ν' ανθίσει η αρετή».